

Otto Canis

Zoon van Jacob Canis en Wendel van den Bergh

* Geb. Nijmegen ca. **1538**

(R.A. Arnhem, Hof van Gelderland, Criminele processen, 1572: Otto Kanis. schepen, oud ca. 34 jaar) (zie GN 1976 blz. 295)

* Huwt **17-04-1560** Cunera van der Erve

* Begr.**12-10-1586** Huissen (in ballingschap) voor het koor van de kerk

* Op **20 augustus 1553** schreef Petrus Canisius, de Jesuïet, vanuit Wenen een brief naar zijn stiefmoeder Wendel van den Bergh. Hij verzocht haar om zijn jongere halfbroer Otto mee te laten gaan met zijn oom Borchard van den Bergh, die op het punt stond naar Wenen af te reizen. Petrus beloofde in de brief dat hij " met al de bezorgdheid van een vader over hem waken" zou.

(Neerlands Heiligen in later eeuwen, J.A.F. Kronenburg, dl. II, Amsterdam 1902 blz. 104)

Zie verder (Petri Canisii epistulae et acta dl.1, Otto Braunsberger, nr. 137 blz.431)

* Studeerde te Wenen bij zijn bekende broer Peter.**(1553/54)** Hij wordt vermeld samen met hem.

(A. Micholitsch, Nederlandse Studenten aan de Universiteit te Wenen 1563-1659, in Ned. Leeuw LXXXIII (1966), kol. 225-226)

" **1553** Otto Canisius frater doctoris Petri Canisii "

" **1553** Dr. Petrus Canisius sacrae theol. ordinarius prof."

Otto's oudere broer Derick had inmiddels al te kennen gegeven toe te willen treden in de orde der Jesuïeten.

Derick had Petrus vanuit Nijmegen reeds op 9 maart 1553 geschreven:

"Meminerit frater Otto saepius (beschermen) ad matrem scribere."

(Petri Canisii epistulae et acta dl.1, Otto Braunsberger, nr. 128 blz.420)

Otto verbleef enige tijd in Wenen, maar trok later toch weer naar huis.

* erfpachter in de Ooy (**1568**) (Weesh. R 126) (zie GN 1976 blz. 295)

* **1568** door Alva benoemd tot schepen van Arnhem

(Van Hasselt, Kroniek, p. 168) (Kronijk van Arnhem blz. 174)

* schepen (**1569, 1570, 1572- 1576, 1577- 1579**)

(G.A. Arnhem, Handschriften, inv. 1 - lijsten Arnhemse magistraten door D. R. van Bassen)

* burgemeester (**1571, 1576, 1578**)

(Zie oa. inventaris Oud archief Middachten inv. 202 en 204) (Bij de laatste wordt Otto leenman genoemd)

* **1568** trad op als „senator”

(S. Pr. 1568, 3a post Jubilate (ORAN 1858, f. 117v. zie ook f. 166) (zie GN 1976 blz. 295)

In het Nijmeegse schepenboek van 1568 leest men: "sabb. post Jubilate, Otto Canis senator Arnhemensis potentiauit Gisbertum Kanis ejus fratrem." (Nijhoff, Bijdragen Nieuwe reeks deel 4 blz. 156)

* gevolmachtigde van de stad Nijmegen (**1569, 1574**) (OAN R 786,839) (zie GN 1976 blz. 295)

* **1572** "vir consularis" van Arnhem (S. Pr. 1572,6a post Paschae (ORAN 1860, f. 45)) (zie GN 1976 blz. 295)

Kinderen:

1. Jacob, geb. ca. 1561 begr. Huissen in het graf van zijn vader,
 2. Erntgen Canis, geb. ca. 1563, overl. vóór 1618, begr. Randwijk
 3. Johan, geb. ca. 1565, overl. na 1637
 4. Fenneken Canis, geb. ca. 1567, overl. vóór 1612,
- tr. 1595 Herman van Amstel, overl. tussen 1612 en 1619

Zijn verdere levensbeschrijving vangt aan in 1568.

1568 Otto Canis wordt met enige anderen door Alva benoemd tot schepenen van Arnhem

(Van Hasselt, Kroniek, p. 168) (Kronijk van Arnhem blz. 174)

In Arnhem worden protestant gezinden door Alva uit de magistraat gezet en schepenen kregen een gewijzigde ambtseed af te leggen. Op last van Alva werd de volgende clause ingevoegd "...und eijntlick dat ik blijven sail Catholick en observeren die waerachtige aide ordinantie onser moeder der heiliger Roomscher kercken". (Arnhem, De Genoeglijkste, jrg. 15, nr. 1, mrt. 1995 blz. 15)

Deze **Fernando Álvarez de Toledo, Hertog van Alva** kwam in mei 1567 in de Nederlanden aan. met een leger van 10 000 man en onbeperkte bevoegdheid om in opdracht van koning Philips II orde op zaken te stellen.

Een van zijn maatregelen was het aanstellen van betrouwbare katholieke bestuurders in veel steden. Koning Philips II van Spanje wilde het opkomende protestantisme in Nederland de kop indrukken. Directe aanleiding voor de benoeming van Alva was de beeldenstorm.

Van de Spaanse koning kreeg Alva drie opdrachten mee:

1. het instellen van nieuwe Nederlandse bisdommen
2. **het doorvoeren van de besluiten van het Concilie van Trente**
3. het bestraffen van de beeldenbrekers (beeldenstormers).

Alva regeerde met harde hand.

In **1572** trok Otto met enige stadsbestuurders van Arnhem naar Nijmegen om Alva gunstig te stemmen t.a.v. hun stad.

1572 "Op ten XXVI Novembris synen ons Heeren, als Poelwijck, Kempinck, Leyendecker ende **Otto Kanis**, Arendt van Brienen, Mr, Jacob Secret, Wolter Haegen ende Holthuysen tot Nymwegen geweest bij den **Hartoch van Alva**, om welfaert deser stadt end hebben aldaer geschenck gedaen, wie volcht. In den eersten geschenckt den Hartoch van Alva sijn Excie een voeder wijns , end hiel VI Amen II Vierdell, die Aem XV daler.

Item noch gefchenckt Berleymont sijn G. een toelast wijns van V aem ende drie vierdell die aem XV dlr." (Stadsrekeningen van Arnhem) (Algemeene Konst- en Letterbode 1819 nr.5)

(Dit betrof Gilles van Berlaymont die in 1572 tot stadhouder van Gelre en Zutphen was benoemd. Hij was ook belangrijke hulp van Alva en Requesens bij diverse militaire operaties)

Achtergronden van Otto Canis

Otto Canis behoorde tot een familie die het katholieke geloof ijverig toegewijd was, maar ook de verdraagzaamheid van het humanisme sprak veel familieleden aan.

Enkele meest in het oog springende familieleden waren:

1. Otto's vader, **Jacob Canis** (±1490 - 25-12-1543) was een katholiek.

Zijn houding ten opzichte van andere gezindten was ruimdenkend.

Jacob Canis speelde een hoofdrol in de opvolging van Hertog Karel van Gelre (+ 1538).

Daarmee werd zijn opvolger niet een door de kinderloze Karel aangewezen katholieke Franse prins, maar Willem van Gulik en Kleef . Deze was humanist en sympathisant van de Lutherse leer.

Volgens Jacob Canis (de zoon van Otto), was de oude Jacob als ambassadeur in Engeland geweest vanwege het huwelijk van Hendrik VIII van Engeland met een dochter van Kleef. Hendrik VIII stichtte de Anglicaanse Kerk. (*Canisiana, Limburg's jaarboek XIV 1908-blz. 190*)

2. Otto's oom van moederskant was Borchard van den Bergh, doctor in de theologie en deken van de St. Walburg te Arnhem. Borchard zou biechtvader van Keizer Ferdinand I geweest zijn.

Hasius schrijft in 1612 zijn brieven aan Raderus over Wendel van den Bergh, die Otto's moeder was: "Wendelina haec fratrem habuit Doctorem Burchardum de Monte confessorium Ferdinandi Imperatoris et Decanum Arnhemensem"

Hij was een fervent pleitbezorger voor het Roomse geloof. Maar géén supporter van de methoden van koning Philips II. Hij is deelnemer geweest aan het concilie van Trente en was geestverwant van Ignatius van Layola. Hij schijnt dat hij in een der muren van de St.-Walburgkerk in Arnhem omstreeks 1532 een steen heeft laten in metselen met het opschrift: "Lucifer et Luther Sathanas sunt unus et alter" (Lucifer en Luther zijn beiden Satans) (Zie o.a. Johannes Fontanus, Arnhem's eerste predikant (1577 - 1615) en zijn tijd, door Jan Willem Staats Evers, Arnhem, 1882 blz. 3)

Borchard is kandidaat voor de Roermondse bisschopzetel geweest. **Granvelle**, de raadsman van Philips II schreef **15 maart 1560** vanuit Brussel aan de koning, dat hij een zekere Borchard. deken te Arnhem, ontraadde, daar deze, gezien hij uit Gelder stamde, een harde kop had, die (de zaak des konings!) zou kunnen schaden. Granvelle stelde als kandidaat voor Roermond Wilhelmus Lindanus voor, die ook benoemd is". Deze Lindanus was een strenge inquisiteur. **Petrus Canisius** adviseerde Lindanus later nog om wat milder te zijn in zijn geschriften.

(Het verbond van heks en duivel door Lène Dresen-Coenders, Ambo, Baarn 1983. blz. 247) (Burchardus A Monte, een vrijgevege Nijmegenaar door L. Heere o.s.c. , Numaga XI (1964) blz. 17- 21) (Burchard van den Bergh, Enige aanvullingen op zijn levensbericht, door P. J. Begheyn S.J., Numaga 17 (1970) p.23-28) (Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg, 1890 blz. 234)

In de voorrede van de Latijnse vertaling van „**De Evangelische Peerle**”, die in 1545 te Keulen gedrukt werd, draagt de vertaler, Nicolaus Eschius, het boek op aan Borchard van den Bergh. (zie hieronder)

3. Reinalda van Eymeren. Zij zou een oudtante van Otto zijn geweest.

Ze woonde waarschijnlijk in de directe nabijheid van het St. Agnietenklooster te Arnhem. Volgster van de Moderne Devotie, een spirituele beweging binnen de middeleeuwse katholieke Kerk. Persoonlijke levensheiliging en praktische levenswijshouding vormden het streven. Ze leefde in gemeenschap van tafel en goederen zonder een formele kloostergelofte af te leggen.

Reinalda is verondersteld schrijfster van enkele belangrijke mystieke geschriften, waaronder „**De Evangelische Peerle**” en „Vanden Tempel onser sielen”.

Haar afbeelding staat in de basiliek van Sint-Bavo te Haarlem, in de eregalerij van mannen en vrouwen die op markante wijze de Nederlandse spiritualiteit hebben vormgegeven en beïnvloed. Zij wordt er geflankeerd door Thomas a Kempis.

Volgens getuigenissen kwam ze regelmatig op bezoek bij de familie Canis te Nijmegen.

4. Petrus Canisius, de halfbroer van Otto, was nauw betrokken geweest bij het concilie van Trente.

Hij wordt wel de **eerste Nederlandse jezuïet** genoemd. Hij schreef de katholieke catechismus.

Petrus Canisius en Ignatius van Loyola (stichter van de orde der jezuïeten) kenden elkaar persoonlijk en waren geestverwanten. Petrus Canisius stelde zich ook verdraagzaam op naar andersdenkenden. Later werd Petrus Canisius heilig verklaard.

Otto Canis studeerde in 1553 nog bij zijn broer Peter in Wenen.

Het kerkelijk Concilie van Trente (1545-1563)

Centraal hierbij stonden het wegwerken van misstanden in de kerk, **de juiste formulering van de katholieke theologische opvattingen** (met nadruk op het absolute gezag van de paus) en het bepalen van de houding ten opzichte van de reformatie. (Dit alles ook wel contrareformatie geheten)

De **jezuïetenorde** speelde een belangrijke rol in deze katholieke contrareformatie.

Zij onderscheiden zich vooral door absolute gehoorzaamheid aan de paus, en vallen niet onder het gezag van een bisschop.

Deze orde was 1534 gesticht door Ignatius van Loyola.

Hun doelstellingen waren:

1. het bekeren van de "heidenen"
2. het herwinnen van degenen die hun geloof hadden verloren
3. en bovenal: op te voeden.

De nalatenschap van Ignatius omvat tegenwoordig hoofdzakelijk onderwijsinstellingen over de hele wereld.

Een van de besluiten van het Concilie van Trente was:

Gelovigen worden onderricht via de catechismus en door prediking

Hiermee speelde Petrus Canisius (**Peter Canis, 1521-1597**) een prominente rol als voortrekker in de contrareformatie.

Door het schrijven van verschillende catechismussen bestreed hij de reformatie en de onwetendheid op geloofsgebied onder de katholieken. Zijn beroemdste catechismus is de **Summa Doctrinae Christianae** van **1555 in vraag-antwoord-vorm** die in vele talen werd vertaald en ontelbare uitgaven kent. Zijn catechismus beleefde meer dan duizend herdrukken in 26 talen en is daarmee een van de meest herdrukte boeken in de Nederlandse geschiedenis.

Ook de laatste versie van de catechismus, die de leerlingen op katholieke lagere scholen uit het hoofd moesten leren, was er van afgeleid.

Otto Canis studeerde in 1553 nog bij zijn broer Petrus in Wenen.

" 1553 Otto Canisius frater doctoris Petri Canisii "

(A. Micholitsch, Nederlandse Studenten aan de Universiteit te Wenen 1563-1659, in Ned. Leeuw LXXXIII (1966), kol. 225-226)

Op **21 mei 1925** is Petrus Canisius op grond van aan hem toegeschreven genezingswonderen **heilig verklaard** door paus Pius XI, die hem tevens de eretitel van **kerkleraar** schonk

De reputatie van zijn (deels Arnhemse) familie zal zeker een rol gespeeld hebben met het aanstellen van Otto Canis als schepen, burgemeester van Arnhem door Alva in 1568.

Zoals hieronder zal blijken, heeft **Otto Canis zich vooral hard gemaakt voor de rooms katholieke status quo van Arnhem en Gelre**. Nergens uit blijkt dat hij voorstander zou zijn geweest van de harde middelen die Alva gebruikte. Eerder het tegendeel.

Er waren maar weinig mensen tegen handhaving van de katholieke godsdienst, maar ze waren wel vaak tegen de opvattingen van de koning.

In datzelfde jaar en wel op **25 mei 1568** haalden Nederlandse opstandelingen met hun leger de eerste overwinning binnen. Aangevoerd door Willem van Oranjes broer Lodewijk werden bij Heiligerlee de troepen van de koningsgezinde stadhouder van Friesland verslagen. Dit wordt gezien als het startsein van **de 80-jarige oorlog**. (1568-1648)

De calvinisten voerden steeds meer de boventoon en zij waren het felst tegen de Spaanse overheersing. De katholieken die in grote delen van Nederland steeds in de meerderheid bleven, waren verdeeld in hun meningen. Ook zij hadden dikwijls een hekel aan de narigheden van de Spaanse onderdrukking, maar zij moesten vaak ook weinig hebben van het calvinisme. Zo hadden de calvinisten een hekel aan de katholieke gebruiken.

Een lastige klus voor Otto en de katholieke zaak.

Turbulente tijden

De opmaat

Toen in **1568** de **80-jarige oorlog** begon, kwam het in Gelderland tot "wrede" gevechten tussen Spaanse troepen en de geuzen van graaf Willem van den Bergh. De manschappen van de graaf hadden weinig discipline en moraal. Dat bleek in de **zomer van 1572** toen Willem van den Berg in opdracht van Willem van Oranje een veldtocht langs de IJssel maakte. De graaf miste echter de leiderscapaciteiten om zijn troepen in het gareel te houden. **Alle kerken en kloosters die het soldatenvolk op zijn weg tegenkwam, werden geplunderd en vernield.** Waarschijnlijk hadden ze zich ook vergrepen aan het **kartuizer klooster van Monickhuysen**. Het was in ieder geval in dat jaar dat de **monniken hun klooster verlieten om een veilig heenkomen te zoeken binnen de stadsmuren van Arnhem**. Het ontbeerde de monniken (**kluizenaars**) daar wel aan een geschikte plek om hun bijzondere levensstijl te beoefenen. *(zie: De 'erffelicke permutatie' in 1576 door Frits Tesser in Ambt & Heerlijkheid, Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal maart 2001 - nr 131)*

Het was Otto Canis die zich het lot van deze monniken aantrok. Hij bemiddelde in een ruil. Jonker Anthonis van Middachten was bereid zijn "hoffstede en huijsinghe, te Arnhem in de **Ketelstraat**" beschikbaar te stellen voor de kartuizers op voorwaarde dat de monniken aan hem het Gotingsgoed in Ellecom zouden afstaan.

Otto handelde namens de monniken:

14 september 1576 *Is in bijwezen van Pelgrum van den Gruythuyss, richter te Arnhem en Veluwezoom, [door] Cornelis van Zallandt en Cornelis van Weze vanwege Anthonis, heer toe Middachten, en Otto Kanis, burgemeester, vanwege prior en gemene conventualen (=kloosterlingen) van Monickhuysen, ten beider zijde daar toe verzocht en gebeden, accordeerd en verdragen dat gemelde heer van Middachten de heren van Monickhuysen gerichtelijk opdracht doen en overleveren zal alle zegel en brieven van de huize, genaamd hoff van Middachten, staande in de **Ketelstraat**.....etc.....*

Otto stelde zijn eigen huis als waarborg:

*..... waarvoor Otto Kanis, burgemeester, te waarborg gesteld heeft en stelt mits dezen huis en hofstede, staande in de Varkenstraat, waarin hij nu ter tijd woont [enz.];
(Regesten Folio: 170r-171v Toegangsnummer: 2003 ORA Arnhem Inventarisnummer: 403 nr. 552)*

Vanaf **december 1579** hadden de rooms-katholieken in Arnhem geen eigen ruimte meer om diensten te houden en werden katholieke godsdienstoefeningen verboden.

Op **31 mei 1580** werd door Jan van Nassau en het Hof van Gelderen een plakkaat uitgevaardigd met de mededeling dat de **goederen van kloosters van overheidswege geconfisceerd** werden.

De kartuizers hebben dus maar kort van hun nieuwe onderkomen kunnen profiteren.

In **1585** werd door de Arnhemse autoriteiten ook nog eens verordend, dat **de monniken de stad dienden te verlaten**.

Otto werd ook met het **beheren van diverse bezittingen** van de kartuizers belast. Mogelijk in verband met dreigende confiscatie

4 juni 1577 König Philipp von Spanien *belehnt Otto Kanis, Bürgermeister zu Arnheim, als Beauftragten des Priors Johan van Oesterwyck und des Karthäuserkonvents mit 59 Morgen zu Loenresloet in Geldern.* *(Das digitale Historische Archiv Köln: Kartäuser (Best. 233) U 2/931)*

De Spaanse furie

De Spaanse Furie ontstond nadat het Spaanse Rijk in **1575** het staatsbankroet uitriep. Door het uitblijven van soldij kozen Spaanse huursoldaten er soms voor om door plundering in hun levensonderhoud te voorzien. Tijdens en na het Beleg van Zierikzee begonnen in **maart en juli 1576** sommige soldaten te muiten. Op 26 juli trof de furie Aalst, en later brak er ook muiterij uit in Breda en Lier.

In **oktober** kwamen in **Maastricht** door gevechten, moordpartijen, brandschatting en verdrinking in de Maas, volgens ooggetuigen ongeveer 1500 burgers om het leven.

Later volgde nog de **Spaanse Furie van Antwerpen** op **4 november 1576**.

Volgens Strada moeten er onder de muiters tweehonderd doden gevallen zijn, hoewel zij zelf beweerden dat het er veertien waren. Onder burgers en haar verdedigers worden getallen van zesduizend genoemd. Drieduizend tijdens gevechten, vijftienhonderd in de stadsbrand en instortende huizen, vijftienhonderd tijdens hun vlucht, verdronken of vermoord.

(Famiano Strada, Der Nederlandsche oorloge, Volume 1, P-581-587)

Op **1 oktober 1576**, nodigden de staten van Holland Gelre uit, om met hen, samen met de staten der overige gewesten, gemene zaak te maken om de Spanjaarden te verdrijven, "*die een pest en ruïne dezer landen zijn*".

(Inv. oud archief Arnhem blz. 277) (zie ook Pieter Bondam, Verzamelingen 1779 dl.1 blz. 10)

Ook op **1 oktober 1576** was er een dergelijke oproep van staten van Brabant om afgevaardigden naar Brussel te zenden.

(Inv. oud archief Arnhem blz. 277) (zie ook Pieter Bondam, Verzamelingen 1779 dl.1 blz. 12)

De twijfelachtige rol van prins Willem van Oranje

Succes voor Willem van Oranje werd mogelijk door de plundering op **4 november 1576** van Antwerpen door Spaanse soldaten die hun achterstallige soldij wilden aanvullen. Hierdoor ontstond een sterke anti-Spaanse stemming in zowel de noordelijke als de zuidelijke gewesten van de Nederlanden.

Op **6 oktober 1576**, *committeert het kwartier van de Veluwe Cornelis van Weze en Henrik van Steenberghe, van wege de ridderschap, en Otto Canis, van wege de hoofd- en kleine steden, naar Brussel tot de vredehandeling.*

(Inv. oud archief Arnhem blz. 277) . (2000 Oud archief Arnhem 5853) (zie ook Pieter Bondam, Verzamelingen 1779 dl.1 blz. 111) (Levensbeschrijving van Johannes Fontanus 1898 door dr. L. Wagenaar blz. 15)

Uit deze onderhandelingen kwam eerst de Pacificatie van Gent voort.

Op **8 november 1576** werd de **Pacificatie van Gent** ondertekend. (of Bevrediging van Gent).

Op **12 november 1576** werd op de landdag van de Staten en steden in Gelre en Zutphen een aantal personen waar onder **Otto Canis bgm. van Arnhem** tot hun vertegenwoordigers aangewezen, om **met stadhouder Gillis van Berlaymont te regeren inzake geloof, vrede en eenheid.**

(http://resources.huygens.knaw.nl/statenstedengelderland/document_detail/38) ((Hasselt Stukken vaderlandsche historie 3 nr. 35 blz. 94)

Gilles van Berlaymont was stadhouder van Gelre en Zutphen. Hij zou later nog de **Unie van Brussel** mede ondertekenen. Echter op **24 juli 1577** hielp hij Don Juan, de landvoogd om de **Citadel van Namen** te veroveren. Daarmee verloor hij zijn stadhouderschap. (zie hieronder)

Op **9 januari 1577** volgde de **Unie van Brussel** . De Pacificatie van Gent (Eerste Unie), werd hierbij bekrachtigd door de Staten-Generaal te Brussel.

Op **3 juni 1577** legt Crispinus van Salsbruggen namens Arnhem de eed af op het navolgen van de Pacificatie in het bijzijn van burgemeesters en raden van Arnhem waaronder **Otto Canis**.

(Bondam, onuitgegeevene stukken dl. 2 blz. 82)

*“Desen Eedt heeft Crispinus van Salsbruggen met opgerichte vingeren volstaefs Eedts lyflich **aen Godt ende syne syne Heiligen** gesworen, (ende) also in allen synen punten ende artikelen geloofd nae te volgen; in bywesen Gerardt van Ryswich ende Cornelis van Zallandt, Burgermnrn, Johan van Ringenberch, Andries Leydecker ende **Otto Canis**. Actum den 3. Junii 1577”*

(Nijhoff's_bijdragen 2 blz. 81)

Graaf Willem IV van den Bergh en zijn vrouw Maria van Nassau, een zuster van Willem van Oranje, waren voorstanders van een geleidelijke overgang van de oude rooms-katholieke leer naar de nieuwe gereformeerde. *“Niet door geweld maar door de kracht van het Woord”* was hun leus.

Als dit gepaard ging met “*commotiën des gemeynen volcks*” (beeldenstormen, etc.) dan moesten zij er niets van hebben.

De gewesten wilden de nieuwe landvoogd Don Juan van Oostenrijk dwingen om de Pacificatie te erkennen; **de Spaanse soldaten dienden het land te verlaten en zelf zouden de gewesten zorg dragen voor de handhaving van het katholicisme.** De landvoogd stemde in door de ondertekening van het **Eeuwig Edict op 12 februari 1577**, waarna de Spaanse troepen zich begonnen terug te trekken.

Don Juan maakte op **24 juli 1577** zelf een einde aan de afspraak, door de **Citadel van Namen** in te nemen. Hij maakte zich daardoor onmogelijk en werd niet meer erkend

Al spoedig was Willem van Oranje gekomen met het voorstel van een **nadere unie.**

De bedoeling was “*om zig met die van Holland en andere Nabuurige Gewesten nader te vereenigen*”

Dat betekende voor Gelre dus meer samenwerking met het nogal calvinistische en dominante westen.

Op **18 september 1577** worden Cornelis van Sallandt en **Otto Canis** namens Arnhem naar de landdag te Nijmegen gezonden. Bondam formuleert hun meegekregen boodschap als volgt:

“Die van Arnhem toonen hier mede, voor als nog niet gezind te zyn, om zig wyder, of nader, met die van Holland, en Zeeland, te verbinden en vereenigen, waar toe voornamelyk de Proposicie (=voorstel) van den Prins zig uitstreckte.” (Bondam, onuitgegeevene stukken dl. 3 blz. 231)

Mogelijk twijfelde men sterk aan de **mooie woorden van Willem van Oranje.**

In het verleden was al te vaak gebleken dat zijn mooie woorden niets waard waren.

Zou men vermoed hebben dat het slechts een strategische zet van de prins kon zijn?

(Willem kreeg als bijnaam de “**De Zwijger**”. Dit is afkomstig van kardinaal Granvelle die hem “De Swighende” noemde. Het was Willems gewoonte om nooit het achterste van zijn tong te laten zien) (zie Willem van Oranje, De opportunistische Vader des Vaderlands, A. Brouwer en M. Wouters, 2017 Nieuw Amsterdam Uitgevers, blz. 80)

Willem van Oranje was sedert 1568 toch leider van de overwegend protestantse (calvinistische) opstandelingen uit het westen. In hoeverre was hij de katholieken maar welgezind? Waren het niet louter politieke overwegingen om de katholieken de hand boven het hoofd te houden? Was het niet alleen maar een tussenzet voor zijn politieke machtsspel?

In **1568** begon Willem van Oranje in zijn propaganda met een dubbelzinnig politiek programma.

Aan de ene kant proclameerde hij verzet van ‘het gemene vaderland’ tegen Spaanse tirannie.

Maar zijn propaganda sprak ook van de ‘afschuwelijke paapse afgodendienst’ en riep hij de

Nederlanders op om Gods eer te vermeerderen en Zijn Woord te verdedigen. (Tussen vrijheidsstrijd en burgeroorlog(1994)–J.J. Woltjer, p. 46) (J. Gruppelaar, *Coornhert Politieke geschriften. Opstand en Religievrede*, Amsterdam, AUP, 2009, inleiding)

Vele katholieken zouden zich wel drie keer bedenken voor zij hem steunden, hoezeer zij Alva's bewind ook verafschuwden. Katholieken zouden hoogstens gedoogd worden.

Zijn rol kwam later nog eens duidelijk aan het licht.

Vanaf juni **1572** had Willem van Oranje zich schuldig gemaakt aan brandschatten in Brabant.

(Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 129-135)

De huurlingen van **Willem van Oranje** eisten geld van de bevolking, **en vooral de geestelijkheid** en de boeren, onder de dreiging hun huizen, schuren, hoeven, boerderijen, kerken, kloosters en akkers in de brand te steken. Oranje deinsde er niet voor terug om de brandstichting te gebruiken als er werd geweigerd om te betalen. Er zijn vele huizen en akkers in vuur opgegaan. Aan een „*verzoek*“ aan de bevolking, om bijvoorbeeld geld te betalen, of lichamelijk werk voor de staat te doen, werd de

volgende standaardclausule toegevoegd: *“op pene van rigoureselick en metten brandt gestraft te worden.”*

De geestelijkheid leed in het bijzonder onder de komst van Oranje en zijn soldaten. Veel priesters en pastoors werden gemarteld en geliquideerd en hun goederen geconfisqueerd. Een voorbeeld: *“de pastoor van Haaren werd vermoord, nadat zijn neus en rechteroor waren afgesneden en zijn ogen uitgestoken.”* Er werd een stuk papier achtergelaten, waarop geschreven stond: *“dit hebben de Geusen van den Briel ghedaen.”* (16 april 1572)

(L.H.C. Schutjes, Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch, deel IV, p. 9-10)

Hier volgt een citaat uit

“Leo Adriaenssen: Willem van Oranje Vader des Vaderlands of oorlogsmisdadiger?”

*“Het echte belang van Oranje was een kwestie van **public relations**. Dat blijkt uit het besluit van de Staten van Holland van **12 juli 1583**, toen de verwoesting van dat jaar al in volle gang was: (De Staten van Holland namen in juni 1583 het initiatief tot alweer een verwoestingscampagne in de meierij van Den Bosch. De meierij is een gebied van 110 dorpen rond 's-Hertogenbosch). Oranje moest van elke vordering op de hoogte worden gehouden om hem in de gelegenheid te stellen zich te kunnen excuseren. Hij moest met andere woorden als vader des vaderlands, als belangenbehartiger van quasi iedereen, uit de wind gehouden worden. Het was een dringend, zo niet dwingend verzoek om de rol van Oranje stil te houden. Ook zelf deed hij er het zwijgen toe: in zijn correspondentie wijdt hij tittel noch jota aan de planmatig uitgevoerde verwoestingen in de laatste zes jaar van zijn leven.”*

Stap voor stap werd het katholieke bolwerk Gelre omgevormd tot een calvinistisch bolwerk.

Otto en de andere overtuigde katholieken moesten het gaan opnemen **tegen de overtuigde calvinisten Jan van Nassau stadhouder van Gelre en predikant Johannes Fontanus**. Zij hebben zich eensgezind ingezet om de kerkreformatie van Gelderland te laten slagen.

(Handboek van de Reformatie Door Huib Noordzij 2003 Kok)

Reeds op **6 februari 1577**, schreef Willem van Oranje te Middelburg een brief aan zijn broer Jan van Nassau, de rechtlijnige calvinist.

*“.....Voorts, waarde Broeder, doen zich hier nog andere taken van gewicht voor, die ik bijzonder gaarne met U zou willen bespreken, **maar zij kunnen niet aan pen en papier worden toevertrouwd**. Bovendien zou ik er U veel beter en meer in bijzonderheden, mondeling, in persoonlijk overleg met U, over kunnen inlichten, dan op schrift; daarbij komt nog dat wij door zulk een bespreking veel eerder omtrent alles tot een besluit zouden komen. Dus wenschte ik U bij dezen te vragen of Gij, als het U eenigszins zou schikken, zoo vriendelijk zoudt willen zijn eenigen tijd hier bij mij te komen.....”*

(Prins Willem Van Oranje, Brieven door M. W. Jurriaanse e.a.. Middelburg 1933 blz.145)

De auteur merkt op dat het hier gegaan zal zijn om Jan van Nassau, zijn broer en goede vriend, een (vertrouwelijke) positie te verschaffen. (zie blz. 142)

Jan van Nassau was al jaren raadgever en financier van Willem van Oranje, maar was daarmee in financiële problemen geraakt. Een functie in de Nederlanden zou zijn financiële lasten kunnen verlichten en Willem van Oranje zou er een belangrijke bondgenoot bij hebben in de Nederlanden.

*“...Met Oranje 's oudste dochter ging hij langs, den Rijn in **augustus 1577** naar de Nederlanden, waar hij op het eind van de maand aankwam en dadelijk als vertrouwde van de Prins optrad. Na een korte reis huiswaarts gaf hij in **november** toe aan den aandrang van de Staten -Generaal en van de Prins om in de Nederlanden te blijven .”*

Verspreide studiën op het gebied der geschiedenis Petrus J.Blok, Groningen, 1903 Jan van Nassau. (blz. 178)

Willem van Oranje had meermalen onderstreept dat Gelre voor Holland en Zeeland een 'propugnaculum,' (= bolwerk), een 'strategisch glacis' (=strategische buitenste borstwering) was.

Het verdeelde Huis. (blz. 109) A.E.M. Janssen, in: Groenenveld en Leeuwenberg, De Unie van Utrecht ('s-Gravenhage 1979) 101-135
De Zwijger (blz. 543) René van Stipriaan Querido 2021

Met andere woorden: Vanwege de natuurlijke grenzen van het gewest Gelre en Zuthpen (de grote rivieren aan de zuidkant en de oostkant, met Rijn, Waal en IJssel), zouden Holland en Zeeland veel beter te verdedigen zijn. **Een mening die hij met zijn broer Jan deelde.**

Jan zou met de grootste ijver Gelre die kant opduwen. Indien niet goedschiks dan kwaadschiks. In zijn plannen gebruikte hij Johannes Fontanus om een sterke calvinistische gemeenschap op te bouwen.

De rivieren maken het Westen tot een lastig in te nemen bolwerk.

Jan van Nassau bezat absoluut geen diplomatiek talent en had zeer grote moeite om Gelre te winnen. Toch is hij degene die gezien wordt als de persoon die de Nadere Unie tot stand bracht en hij zette ook als eerste zijn handtekening onder het verdrag.

Willem van Oranje zal niet erg tevreden zijn geweest met de manier waarop hij zijn doelen bereikte.

Het verdeelde Huis. (blz. 109) A.E.M. Janssen, in: Groenenveld en Leeuwenberg, De Unie van Utrecht ('s-Gravenhage 1979) 101-135

In Utrecht is vanwege zijn verdiensten voor de totstandkoming van de Nadere Unie een standbeeld van Jan van Nassau geplaatst.

De omstandigheden veranderden snel.

Een nieuwe kans voor Willem van Oranje:

Jan van Nassau wordt stadhouder van Gelre

Met hem zal Gelre verbouwd worden tot een calvinistisch gewest

Eind oktober 1577 kwam de amper 20-jarige katholieke **Matthias, aartshertog van Oostenrijk** in Brabant aan. Hij was door de Nederlanden gevraagd om landvoogd te worden.

Dit in plaats van Don Juan, die niet meer door de Nederlanden erkend werd.

Matthias van Oostenrijk was nog erg jong en politiek totaal onervaren toen hij landvoogd werd. In de dagelijkse praktijk had Matthias dan ook weinig in te brengen tegen de doorgewinterde Willem van Oranje. Hij keek enorm op tegen de prins en volgde zijn “adviezen” veelal kritiekloos op. Matthias werd door sommigen daarom ook wel spottend “**den griffier van den prins**” genoemd.

(Willem van Oranje, De opportunistische Vader des Vaderlands, A. Brouwer en M. Wouters, 2017 Nieuw Amsterdam Uitgevers blz. 161) (Van der Aa e.a., Biographisch Woordenboek der Nederlanden) (Nuyens, Geschiedenis III-1, blz.211)

Door inspraak van Willem van Oranje werd zijn jongere broer **Jan van Nassau**, als beste kandidaat voor het stadhouderschap van Gelre naar voren gebracht. Zijn zwager en strijdmakker, de qua religie gematigde graaf **Willem van den Bergh** had deze functie geambieerd, maar niet gekregen.

(zie o.a. Willem graaf van den Berg en zijne tijdgenooten. Mr. R. W. Tadama, 1846 blz. 31) (Zie ook Nijhoff Bijdragen_voor_vaderlandsche_geschiedenis 1840 blz 49 en 50) (Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau Groen van Prinsterer, Archiv. Tom. VI Nr. DCCCVIII blz. 315)

Dit advies wekt daarom bevreemding:

Zag Willem van Oranje, de geslepen staatsman, hierin een uitgesproken kans om het katholieke Gelre om te vormen tot een calvinistisch gezind bolwerk? Daarmee een veel betrouwbaarder bondgenoot.

Gelre had immers een kopstuk van de contrareformatie voortgebracht. (Petrus Canisius) Graaf Willem van den Bergh zou de katholieken waarschijnlijk weinig in de weg leggen.

Zie “1000 Jaar Gendringen door A.G. van Dalen blz. 145

Op de landdag in **maart 1578** werd **Jan van Nassau** tot stadhouder benoemd, met goedkeuring van Matthias van Oostenrijk. **Op 2 Juni** vond de eedsaflegging te Nijmegen plaats. Burgemeester Otto Canis was hierbij aanwezig als vertegenwoordiger van de stad Arnhem.

(Nijhoff Bijdragen_voor_vaderlandsche_geschiedenis 1840 blz. 62) (Nijhoff Bijdragen_voor_vaderlandsche_geschiedenis 1888 blz. 227)

Hij had hier de eed op de Pacificatie van Gent afgelegd en op grond hiervan had hij op te komen voor de 'conservatie der alde katholieke religion' (Johannes Fontanus Een Gelders predikant in dienst van de orthodoxie [1545-1615] A.E.M. Janssen en K.G. van Maanen 2015 Valkhof Pers blz. 44) (Zie ook Nijhoff's Bijdragen 1888 blz. 228 door J.H. Hofman) Van die eed van Jan van Nassau is weinig terecht gekomen.

Bij de grote meerderheid van de bevolking heerste bezorgdheid voor toenemende invloed van gereformeerden, met als afschrikwekkend voorbeeld het calvinistisch schrikbewind in het Vlaamse Gent in die tijd. Of de idee bij hen *'het is toch Gods onveranderlijk gebod, alle afgoderij en valsche godsdiens uit te roeien'* (Twintig eeuwen historie van de Nederlanden, A. Algra en H. Algra, 1978, blz. 392)

Geschiedschrijver en tijdgenoot Everard van Reyd schreef:

'De Prov. Raedt was beter gesint tot den Coninck als tot de vrijheid van 't Vaderlandt; als oock de meeste Magistraten, sonderling (= in 't bijzonder) in de Hoofdsteden. En overal was noch de Misse en Pausdom in swanck.'

, (Oorspronck ende Voortganck Vande Nederlantsche Oorloghen blz. 30) (Twintig eeuwen historie van de Nederlanden, A. Algra en H. Algra, 1978, blz. 392)

L. Wagenaar schreef:

*“Volgens zijnen eed moet de Stadhouder 't gewest regeeren in samenwerking met de overwegend katholieke Gedeputeerde Staten. Onder deze is nu **nog Heer Otto Canis, Arnheems burgemeester, die eerlang Graaf Jans tegenstander zal zijn.**”* (Levensbeschrijving van Johannes Fontanus 1898 door dr. L. Wagenaar blz. 22)

Willem van Oranje wist natuurlijk dat deze Jan van Nassau dan wel Luthers was opgevoed, maar sinds 1572 een fanatiek **Calvinist** was geworden.

Later bleek hij ook nog eens militant anti-katholiek.

A.E.M. Janssen en K.G. van Maanen schreven:

*Zijn calvinisme was van specifiek Duitse signatuur: hij moest **niets hebben van religieuze pariteit (gelijkheid) of erasmiaanse denkwijzen en oordelen. Hij was een man van het 'entweder ... oder' en toonde geen bijzondere aanleg voor parlementeren of schipperen.***

(Johannes Fontanus Een Gelders predikant in dienst van de orthodoxie [1545-1615] A.E.M. Janssen en K.G. van Maanen 2015 Valkhof Pers blz. 138)

Jan van Nassau werd daarom zowel door de magistraat van Arnhem als door de in meerderheid katholieke burgers van Gelre bepaald niet met open armen ontvangen.

Als fanatieke calvinist was Jan van Nassau onder invloed geraakt van de **Heidelbergse catechismus**. Daarin stonden teksten die sterk polariserend werkten en hadden o.a. aangezet tot de beeldenstormen, zoals:

** en alzo is de (katholieke) Mis in den grond ander niet, dan een verloochening der enige offerande en des lijdens van Jezus Christus, en een vervloekte afgoderij*

** Mag men dan ganselijk geen beelden maken?*

God kan noch mag in generlei wijze afgebeeld worden. Maar de schepselen, al is het dat zij mogen afgebeeld worden, zo verbiedt toch God, hun gebeeltenis te maken en te hebben, om die te vereren, of God daardoor te dienen.

In zijn eigen gebieden zoals Dietz was Jan van Nassau al jaren bezig om calvinistische hervormingen door te voeren door o.a. de kerken te ontdoen van beelden en muurschilderingen. Daarmee hield hij zich niet aan de **godsdienstvrede van Augsburg** die alleen de Roomse of Lutherse godsdienst toestond. (Graaf Jan van Nassau en het ambt van de overheid, N. Verdouw blz. 6)

Later zou hij dus op slinkse wijze het calvinisme in het zadel brengen in Gelre, tegen de afspraken van de Pacificatie van Gent in.

In die tijd was ook het denken van **Guido de Brès** (1522-1567) erg invloedrijk. Deze had Calvijn verschillende keren ontmoet en studeerde ook geruime tijd aan de academie van Genève waar Calvijn onderwijs gaf. Hij schreef in **1561** een geloofsbelijdenis, genaamd "**Confession de foy**", die erg veel invloed kreeg. De Nederlandse editie hiervan (Belydenisse des gheloofs), vormde de basis voor de Calvinistische **Nederlandse Geloofsbelijdenis** (Confessio Belgica).

Artikel 36 van die Nederlandse Geloofsbelijdenis is erg berucht geworden.

Een zinsnede uit dat artikel: "*...maar ook de hand te houden aan den heiligen kerkendienst; om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valsens godsdienst, om het rijk van den antichrist te gronde te werpen, en het Koninkrijk van Jezus Christus te doen vorderen, het woord des Evangelies overal te doen prediken, opdat God van een iegelijk geëerd en gediend worde, gelijk Hij in Zijn Woord gebiedt..*" (Zie ook: Graaf Jan van Nassau en het ambt van de overheid, N. Verdouw)

Petrus Canisius is in zijn catechismus **Summa Doctrinae Christianae** (reeds 23 jaar eerder geschreven!) **aanzienlijk minder polariserend** ten opzichte van andersdenkenden. Hoewel hij wel duidelijk is over wat volgens hem de "de ware leer" is schrijft hij:

"Wy Catholyken nog oordeelen, nog verdoemen de Oncatholyken; maar Godt, hun Ongeloof en hun Kettery verdoemt hun. Want Christus zegt. Die niet en Geloofd is alreeds geoordeeld. Joh. 3. vs 18"

(Uit: Roomsche-Catholyke Catechismus van V. P. Petrus Canisius, S. J., eerste deel, door R. P. Matthaëus Vogel, S.J., 1771, blz. 43)

Petrus Canisius adviseerde o.a. een bekende van hem: Lindanus, de rechtlijnige bisschop van Roermond (1563-1588) om wat milder te zijn in zijn geschriften.

(Het verbond van heks en duivel door Lène Dresen-Coenders, Ambo, Baarn 1983. blz. 247)

Johannes Fontanus komt naar Arnhem:

Omdat **Jan van Nassau** de eed op de Pacificatie van Gent afgelegd, kon hij natuurlijk niet eigenhandig het calvinisme invoeren. Daarvoor had hij iemand nodig die veel ambitie en capaciteiten had.

Johannes Fontanus was de ideale figuur om het calvinisme te verspreiden.

Jan van Nassau moest net zoals zijn broer Willem de Zwijger uit de wind gehouden worden.

Toeval of opzet?

Johannes Fontanus werd in december 1564 ingeschreven als student in **Genève bij Calvijn**. (+1564) 20 april 1567 ingeschreven in Heidelberg; studie bij de hoogleraar Zacharias Ursinus (een van de samenstellers van de Heidelbergse Catechismus) .

Hij heette eigenlijk Johannes Puts (Puteanus), maar zijn leraar Ursinus vond bij zijn toegewijde leerling de naam "Fontein ofwel Fontanus" beter staan. Fontanus was eerst predikant en leraar in het Stift van Nienhaus in de Pfalz . Volgens Baudartius was hij ook professor , " *welke "ambteren hij ettelicke jaren lanck met grooten lof, met eere ende met groote stichtinge bedient heeft."*

Volgens CERL was dat: 1567 Prof. theol. in Heidelberg

(Levensbeschrijving van Johannes Fontanus 1898 door dr. L. Wagenaar blz. 17) (Baudartius a. w. VII, p. 12) (CERL Thesaurus: <http://thesaurus.cerl.org/record/cnp01144277>)

Fontanus zou in **1577** nog **hofpredikant** zijn geweest van Pfalzgraaf **Johann Casimir**.

(CERL Thesaurus: <http://thesaurus.cerl.org/record/cnp01144277>)

In **1577** wordt **Johannes Fontanus door graaf Jan van Nassau benoemd** tot leraar in de theologie te

Keppel bij Siegen. (Johannes Fontanus Een Gelders predikant in dienst van de orthodoxie [1545-1615] A.E.M. Janssen en K.G. van Maanen 2015 Valkhof Pers blz. 277) (Herbert Frost, Ausgewahlte Schriften zum Staats- und Kirchenrecht, 2001 J.C.B. Mohr (Paul Siebck) Tübingen. Blz. 156)

Sterker nog: Op **12 dec. 1577** meldde D. Pezelius aan graaf Johan dat Johannes Fontanus uit de Pfalz (gebied van Johann Casimir) aangekomen was en in Keppel (gebied van Johan) aangesteld.

(Kirchen- und Reformations-Geschichte der Oranien-Nassauischen Lande, 1804, Johann Hermann Steubing blz. 105, Herdruk in Paperback 2010)

Nauwelijks een half jaar later blijkt hij "*toevallig?*" als veldpredikant voor Johann Casimir gelegerd bij Arnhem.

De chronologische volgorde van bovenstaande doet sterk vermoeden dat Fontanus klaarstond om Jan van Nassau bij te staan, zodra hij de kans zou krijgen om stadhouder van Gelre te worden.

Don Juan, landvoogd, nam op 24 juli 1577 Citadel van Namen in. Hij maakte zich daardoor onmogelijk in de Nederlanden en werd niet meer erkend (zie blad 8)

Gilles van Berlaymont, stadhouder van Gelre en Zutphen koos de zijde van Don Juan.

Hij was daarmee stadhouder af.

Citaat:

Er werd daarom een nieuwe stadhouder gezocht. Het was zeer lastig om een geschikt persoon te vinden. De stad Nijmegen, doorbrak op 3 december 1577 de impasse en verklaarde de prins van Oranje de aangewezen man te achten. De Gelderse hoofdsteden een week later te verklaarden te Arnhem, dat de nieuwe stadhouder, krachtens het Tractaat van Venlo, elders geen gouvernementele functies mocht uitoefenen en dat hij, op grond van de Gentse Pacificatie, „de olde Catholische religion sal conserveren, ende handhaven tot goede vrede ende eenicheit der onderdanen.”

*Oranje zelf begreep uit deze vermelding van zijn eigen naam, dat hem aldus de **mogelijkheid werd geboden tot bemiddeling**. Bepaald niet toevallig ontving graaf Jan van Nassau, al op 23 januari 1578 van de pas vijf dagen tevoren geïnstalleerde landvoogd aartshertog Matthias op instigatie van diens luitenant-generaal, namelijk de prins zelf een officiële commissie voor de te Nijmegen vergaderende Landdag. **De prins wist over de aan te stellen stadhouder, zo handig te manoeuvreren, dat er nog maar één geschikte kandidaat voorhanden bleek, en wel zijn eigen broer graaf Jan van Nassau.** Op zijn instigatie verkondigde vervolgens de onervaren Matthias op 26 februari in verband met de eerstvolgende Gelderse Landdag (begin maart) de Dillenburgse graaf „oder lemant anders, der Lantschap geveelich, zu nomineren.”*

(Nijmegen in de Unie van Utrecht A.E.M. Janssen in Numaga Blz. 64)

Keverling Buisman schreef:

In juni 1578 wilde Johann Casimir, de calvinistische graaf van de Palts, met een huurleger van ongeveer zesduizend man Arnhem binnentrekken, maar burgemeester Otto Canis stond het leger niet binnen de muren toe. Eén van de veldpredikers in het leger, Johannes Fontanus hoefde niet buiten de muren te blijven. Jan van Nassau gaf in 1578 de gelegenheid om in zijn verblijf (de Stadhoudershof) calvinistische huisdiensten te houden, waar Fontanus kwam preken. Tussen beiden ontstond een vriendschap voor het leven

(Arnhem tot 1700, Keverling Buisman, F. e.a., blz. 263-265)

We kunnen eigenlijk stellen dat er al eerder een goede verstandhouding was tussen die twee.

Jan van Nassau moet geweten hebben van de capaciteiten en ambities van Johannes Fontanus.

Jan haalde een uiterst gedreven persoon binnen, die hem goed zou kunnen ondersteunen bij het bereiken van zijn doelen.

Fontanus zou tot aan zijn dood op 22-11-1615 in Arnhem blijven wonen.

Hij zou een prominente rol gaan spelen in de verdere ontwikkelingen in Arnhem en Gelre.

A.E.M. Janssen en K.G. van Maanen schreven:

Fontanus was een calvinist van de orthodoxe school.

Over de rooms katholieke kerk was de predikant duidelijk; hij wenste geen "afgodische grouwelen".

(A.E.M. Janssen & Kosterus G. van Manen. Johannes Fontanus (1545-1615). Een Gelders predikant in dienst van de orthodoxie. Valkhof Pers, 2015)

Fontanus was een zeer rechtlijnig calvinist en met een haast fanatieke geloofsijver was hij één van de drijvende krachten achter de verbreiding van de Hervorming in Arnhem. "Hij wilde van Arnhem een "klein Genève" maken", wordt er wel gezegd.

(Hervormde Gemeente Arnhem, Kerkenraad, 1604-1948 inv. nr. 2179 Gelders Archief)

Johannes Fontanus en Jan van Nassau wilden tezamen het katholieke Arnhem omvormen tot een calvinistisch bolwerk.

Op **3 september 1578** had Jan van Nassau om de zaak te forceren, **buiten het Hof van Gelre**, dat daartoe bevoegd was een landdag in Arnhem uitgeschreven, waarvoor hij ook Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, en Overijssel uitnodigde, die allemaal, weliswaar met enig voorbehoud, voorstanders waren van een nadere unie.

Op diezelfde dag waren de gevolmachtigden van de Gelderse steden Venlo, Zutphen en Arnhem bijeen ten huize van de Arnhemse burgemeester Gerrit de Greve. Dit gezelschap bepaalde op 3 september zijn standpunt: **"geene vernieuwering op 't punt van religie."**

([https://nl.wikipedia.org/wiki/Unie_van_Utrecht_\(1579\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Unie_van_Utrecht_(1579)))

Er bleek dus veel weerstand, waarbij men zich beriep op de Pacificatie van Gent.

Dat leidde bij de onbuigzame Jan van Nassau tot de volgende ondiplomatieke uitspraak:

"Salft ende smeert u met de pacificatie van Gent," riep hij, de zaal verlatende, driftig uit, „ick sie wel watter omgaet; laet my noch drie dagen beyden; ick sal dan siert, wat ik te doen hebben; ick wil op de vleyschbank niet gebracht sijn" (Nijhoff Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde Nieuwe reeks Dl. 4 blz. 301) (Twintig eeuwen historie van de Nederlanden, A. Algra en H. Algra, 1978, blz. 393) (De Graafschap in den tijd van overgang, J.S. van Veen, Gelre, Bijdr. en Meded. 1925 dl. XXVIII blz. 84), (De Zwijger (blz. 544) René van Stipriaan Querido 2021)

Twee dagen later pleegde Jan van Nassau de eerste machtsgreep in zijn gewest door de leden van het Hof van Gelre, te vervangen door Gelderse ingezetenen die zijn vertrouwen genoten, d.w.z. de hervormde godsdienst toegedaan. (zie o.a. Nijhoff's bijdragen, Volume 9 door mr. G.A. de Meester, blz. 237) (dr. H.Chr. van Bommel, Beeldenstorm in Arnhem, in Arnhem de Genoeglijkste, Jrg 25, nr 3, sept. 2005 blz. 91 e.v.)

Al op **7 september 1578** volgde de **beeldenstorm** in de **Broerenkerk**.

De Arnhemsche secretaris G. Sluysken zou hier later over schrijven:

“Anno 1578, den 7/17 Septembris, siin binnen Arnhem in den Minnebroederskerck de beelden omverregesmeten ende is daerop de eerste predicatie gedaen van de Gereformeerde

(Arnhem in den tijd van overgang (1578—1590).door Dr. J. S. van Veen in Meded. Gelre 1912 blz. 257)

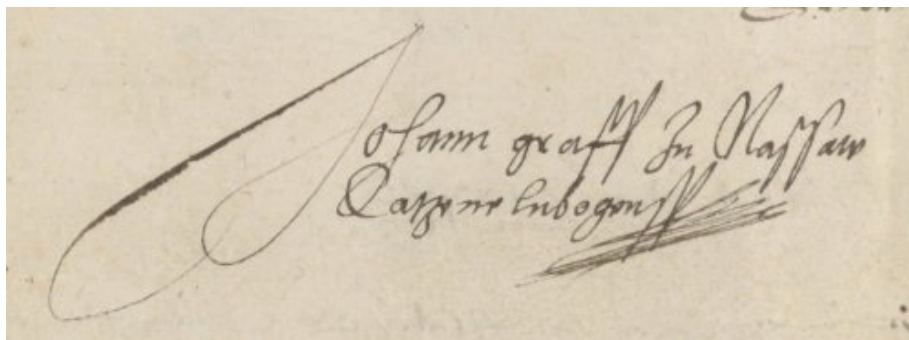
(dr. H.Chr. van Bommel, Beeldenstorm in Arnhem, in Arnhem de Genoeglijkste, Jrg 25, nr 3, sept. 2005 blz. 91 e.v.)

De stadhouder gaf voor de gang van zaken te *betreuren*, maar **?? geen kans te zien ??** de bezetting van de Minderbroederkerk ongedaan te maken.

Volgens Keverling Buisman hielpen soldaten van Jan van Nassau het ‘gemene volk’ mee met het krachtdadig verwijderen van beelden. Maar de nog steeds overwegend katholieke magistraat verordonneerde op **4 december 1578** een verbod op het in bezit nemen van kerkgebouwen en op beeldenstorm. (Arnhem tot 1700, Keverling Buisman, F. e.a., blz. 263-265) (dr. H.Chr. van Bommel, Beeldenstorm in Arnhem, in Arnhem de Genoeglijkste, Jrg 25, nr 3, sept. 2005 blz. 91 e.v.)

De beraadslagingen voor een nadere unie bleven voortgaan, hoewel veel Geldersen er weinig heil in zagen. Toch verschenen op de vergadering in het **najaar 1578** te **Gorcum** namens Arnhem Sander Bentinck en **Otto Canis**, burgem.en raad van die stad, en uit Nijmegen Johan Kelfken, meester van St. Nikolaasgild, en Arent van Zeller. ” (Nijhoff Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde Nieuwe reeks Dl. 4 blz. 314)

In **1579** kreeg Jan van Nassau de kans om de katholieken helemaal buitenspel te zetten. Hij vervulde een belangrijke rol bij de totstandkoming van de tekst van de **Unie van Utrecht**. (Nadere Unie) Jan van Nassau ondertekende als eerste, gevolgd door vier Gelderse edelen voor elk van de Gelderse kwartieren (waaronder Zutphen). Maar de edelen hadden daartoe volstrekt geen volmacht. Zutphen protesteerde later "*dat sy daar mede inne stonden hoewel sy daar noyt inne en hadden geconsenteert*" (=toegestemd)..(Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, Nijhoff, 1927, blz. 34)

Jan van Nassau zette als eerste zijn handtekening onder het document

De Unie van Utrecht is een op **23 januari 1579** getekende overeenkomst tussen een aantal Nederlandse gewesten. Het onbuigzame, calvinistische Holland kreeg daarmee meer invloed. Hoewel Jan van Nassau bij zijn aanstelling beloofd had de Pacificatie van Gent te zullen eerbiedigen, (*Dat hield in handhaving van de status quo op kerkelijk gebied van elke deelnemende provincie*) was er na de ondertekening van de Unie van Utrecht niets meer van over.

Op aandringen van Holland en Zeeland werd n.l. het geloofsartikel zodanig gewijzigd dat er ieder gewest slechts ruimte was voor uitsluitend katholicisme óf uitsluitend calvinisme.

Jan van Nassau reisde daarom snel naar Arnhem en al twee dagen later op **25 januari 1579** was zijn **allereerste daad het afzetten van de katholieke magistraat (inclusief Otto Canis)**.

De nieuwbenoemde magistraat bestond helemaal uit calvinisten en overtuigde aanhangers van de Stadhouders.

(Arnhem in den tijd van overgang (1578—1590). door Dr. J. S. van Veen in Meded. Gelre 1912 blz. 273)

(Arnhem tot 1700, Keverling Buisman, F. e.a., blz. 263-265) (dr. H. Chr. van Bommel, Beeldenstorm in Arnhem, in Arnhem de Genoeglijkste, Jrg 25, nr 3, sept. 2005 blz. 91 e.v.)

25 januari was Conversio Pauli (Bekering van Paulus), de traditionele keurdag. Dat was de dag voor de verkiezing van overheidspersonen.

In **februari 1579** was Jan van Nassau op bezoek in **Nijmegen**. Volgens diverse geschiedschrijvers probeerden de gereformeerden daar zich met **steun van stadhouder Jan van Nassau** meester te maken van **de St. Stevenskerk**, de hoofd- en parochiekerk, maar zij moesten zich na enige schermutselingen terugtrekken.

27-2-1579 Johan graaf van Nassau stadhouder zendt aan de stad Arnhem bericht van de ergerlijke tonelen te Nijmegen in zijn tegenwoordigheid met de St. Stevenskerk voorgevallen en vermaant haar, te zorgen, dat zulke „onraad" niet ook met de grote kerk te Arnhem geschiedt.

Oorspronkelijke brief in Landzaten B', bl. 119 (Inv. Oud Archief Arnhem, Nijhoff 1864, blz. 319)

Jan van Nassau moest de schijn ophouden de katholieke zaak te behartigen.

Op **9 mei 1579** Verklaren een aantal burgers van Arnhem toch bij de Unie te willen blijven. **Otto Canis** en Geurt Schoemaker uit de **Weverstraat** weigeren.

(Deductie van de regten ende privilegien ...Arnhem ...etc. bewijzen blz. 22) (Hasselt Stukken vaderlandsche historie dl. 4 Nr. 29 blz. 79)

Op **11 mei 1579** verbiedt de magistraat van Arnhem het openbreken van en het heimelijk vergaderen in kerken en kloosters, maar ook het beeldenstormen. (Dat laatste zou maar een paar maanden duren)

(Inv. oud archief Arnhem blz. 322)

Op **26 mei 1579** verscheen een afvaardiging van de Staten van Utrecht op de landdag te Arnhem om over Unie aangelegenheden te spreken, samen met de gedeputeerden van de 4 kwartieren van Gelre.

De volgende dag, op **27 mei 1579** in de namiddag vindt er nog een beraad plaats **ten huize van de reeds afgezette Otto Canis**. Gedeputeerden van de 4 kwartieren spreken hun mening uit over de nieuwe unie. (Van Hasselt Stukken voor de vaderlandsche historie IV blz. 109 en 263)

Van Hasselt geeft nog de vermelding dat de steden van het Zutphens kwartier niet aanwezig waren.

Otto bleef zich dus actief verzetten. De volgende verklaringen werden afgelegd:

a) Ridderschappen en steden van het Nijmeegse Kwartier blijven "**bi die gedruckte Naerdere Union bynnen Utrecht in Januario lestlede gemaickt" en wensen een religievrede (als voorgesteld door Aartshertog Matthias)**; (N.B. In de gedruckte Unie stonden de handtekeningen der vier Gelderse afgevaardigden vermeld.)

b) Engelbrecht van Brempt en Henrick van Hunnepel verklaren, dat er verder geen adel uit het **Overkwartier** aanwezig is, maar dat zijzelf bij de **Nadere Unie en de Pacificatie van Gent (1576) willen verblijven**, namens de stad **Venlo** wordt verklaard, dat de stad bij **de Nadere Unie blijft zonder af te wijken van de Pacificatie van Gent en de daarop gevolgde Unie (van Brussel)**, niet in

haar rechten verkort wil worden en een religievrede wil. De steden Gelder en Wachtendonk voegen zich bij Venlo.

c) De aanwezige leden van de Zutphense ridderschap stemmen met de Nadere Unie in, de afwezige in geschrift. **De steden zijn niet bij het beraad vertegenwoordigd en stemmen niet met de Nadere Unie in.**

d) Ridderschappen en steden van het Arnhemse Kwartier verblijven bij de Nadere Unie.

De volgende dag, 28 mei 1579 werd van deze verklaringen mededeling gedaan aan de

afgevaardigden van de Staten van Utrecht, die hiervan copie verkregen (inv.nr. 1559, Handelingen van Johan graaf van Nassau, I, fol. 115 vso 117, "E"; 2010 Oud archief Arnhem, inv.nr. 4733, fol. 22, gedrukt: Mr.G. van Hasselt, alsv., IV, blz. 109 nr. 36). De stad Zutphen voegde zich bij de Nadere Unie bij magistraatsbesluit van 1580 januari 11 onder beding van een renversaal (=tegenakte) (inv.nr. 1559, Handelingen van J.v.Nassau, I, fol. 180).

11 juni 1579 Schrijft Petrus Canisius nog vanuit München een brief aan zijn broers Gerard en Otto. *“Getrewe liebe bruider. Ob ich schon eigentlich nit wisse, wie es mit euch und anderen schwestern und freuntten stehe in disen ellendigen gefערlichen zeitten, so kan ich doch nit underlassen euch insonderheit etwas zu schreiben, und meine schuldige bruiderliche trewe imit dem werck zu erzeigen.....”*

Verderop spoort hij de broers nog aan om standvastig te blijven in het geloof.

(Petri Canisii epistulae et acta dl.7, Otto Braunsberger, blz.506)

Fontanus provoceert de katholieken door te willen preken in de Eusebiuskerk.

Otto vreesde beeldenstormen in de Eusebiuskerk (of Grootte kerk) en Walburgiskerk.

In het **voorjaar van 1579** werden de geruchten steeds duidelijker dat veel gereformeerden ook de Eusebiuskerk wensten te gebruiken voor hun diensten, inclusief Johannes Fontanus.

In juni was het dan zover.

Zie de volgende getuigenis:

*Herman van Nuys getuigde in den avond van **19 Juni 1579** vernomen te hebben, dat de burgers waren opgeroepen om bij gelegenheid van de begrafenis van Goessen van Wamel in de Grootte kerk te komen.....*

*De dienaars van (raadsheer) Cranevelt zeiden, dat **Otto Canis** des namiddags ten huize huns meesters was gekomen en met dezen had gesproken; dat hunne jonkvrouw, de dochter van Cranevelt, hun daarop had verzocht **zich naar de kerk te begeven om het epitaphium haars grootvaders bij een eventueel gevecht te beschermen.***

(Arnhem in den tijd van overgang (1578-1590), J.S. van Veen, Med. Gelre 1912 blz. 283)

Vervolgens:

“Toen Goossen van Wamel was bijgezet in het familiegraf, beklom Fontanus de kansel, waarop een groot rumoer ontstond onder de rooms-katholieke aanwezigen, die dit optreden als een provocatie opvatten.” (Johannes Fontanus Een Gelders predikant in dienst van de orthodoxie [1545-1615] A.E.M. Janssen en K.G. van Maanen 2015 Valkhof Pers blz. 277)

Een overname van de Eusebiuskerk zou betekenen dat de katholieken een nieuwe slag toegebracht zou worden. Waarschijnlijk was dit nog niet de laatste kerk.

Otto Canis en anderen zocht naar een duidelijk teken “tot hier en niet verder” en riep zijn geloofsgenoten op om gewapend naar de kerk te gaan bij wijze van protest. De katholieken wilden zich desnoods gewapend verdedigen als hun heiligdom zou worden bedreigd.

Het probleem van de katholieken was dus niet de bijzetting van Goossen van Wamel in het familiegraf, maar de provocatie van Fontanus om een calvinistische preek te houden in hun kerk. Dat zou het sein kunnen zijn voor de overname van de kerk.

Dat werd een nieuwe kans voor Jan van Nassau en Fontanus.

Als het uit de hand zou lopen, dan zou hen dat in de kaart spelen. Met behulp van soldaten werd de orde hersteld.

Maar bij de oproer was geen druppel bloed gevloeid omdat er geen overname volgde en ook geen beeldenstorm plaatsvond.

De stadhouder kon nu legitiem de calvinisten de beschermende hand bieden en de hoofdschuldigen aan de oproer straffen.

Dezelfde avond nog besloot de magistraat om kerkmeester Dirk Olthof, twee kapelaans en **Otto Canis, uit de stad te verbannen**. De Eusebiuskerk werd voorlopig voor alle diensten gesloten en onder bewaking gesteld. (Johannes Fontanus Een Gelders predikant in dienst van de orthodoxie [1545-1615] A.E.M. Janssen en K.G. van Maanen 2015 Valkhof Pers blz. 57) (dr. H.Chr. van Bommel, Beeldenstorm in Arnhem, in Arnhem de Genoeglijkste, Jrg 25, nr 3, sept. 2005 blz. 91 e.v.) (Johannes Fontanus, Arnhem's eerste predikant (1577 - 1615) en zijn tijd, door Jan Willem Staats Evers, Arnhem, 1882 blz. 15)

Op **6 Sept. 1580** stond de Arnhemse regering op verzoek van zijn broer Gerrit aan Otto Canis een verblijf in de stad van 8 dagen toe. (Van Hasselt Stukken voor de vaderlandsche historie IV blz. 258 e.v.) Zo kon Otto nog zijn zaken regelen. Er moest wel een borgtocht betaald worden.

Op **9 sept. 1580** moet Otto Canis onder ede verklaren generhande goed of schijn van zijn goed uit deze stad te zullen brengen of doen voeren, die hem en zijn huisvrouw niet toekomen;

(Toegangsnummer: 2003 ORA Arnhem Inventarisnummer: 402 Folio: 390r Regest 1293)

In het verslag van de landdag te Nijmegen van **31 okt.1580** komt de volgende passage voor:

“Heeft Otto Kanis versocht dat hij die beloefte bryeven van indemnatie (= vrijwaring) van sine borchtchte mochte erlangen(= verkrijgen), ende soe die anwesenden in zeer geringen getal daer waeren, heeft daerop niet kunnen gedaen worden”

Bovenop de ontruiming moest Otto nog een breuk (=boete) van honderd achtentwintig guldens. betalen; zo staat in Engelberts Engelen “Stadt Rentmeisters Rekening van den jaere XVc LXXX. fol. VIII. (Hasselt Stukken vaderlandsche historie dl. 4 Nr. 94 blz. 263)

Na deze gebeurtenissen verlieten talrijke rooms-katholieken met geld en have de stad. Zij trokken naar Huissen en Emmerik in de hoop op betere tijden.

Stadsecretaris Willem Sluysken schrijft dat het stadsbestuur zelf de aanstichter was van de beeldenstorm in de Eusebius en Walburgkerk van 1579.

Zijn relaas:

Anno 1579, den 19/29 Septembris, is door bevel van de magistraet de beeltstorminge geschiet in de Groote ofte Oude kercke ende st. Walburgen, waerhenen de lantsknegten met bloten sweerde (=ontblote/getrokken zwaarden) ende geladen roers (= geweren) ziiin gegaen, ende hebben de saecke geëffectueert, die boven de viiftigh a sestigh, geliick zommige (zeggen), niet geweest en ziiin.

Of een ander relaas:

“..een Raetsvriend van Gelder met schreijenden oogen claechde, dat 15. ofte 20. quaetwillige aldaer met behulp der soldaten aldaer al de kercken ingenomen hadden, frustrerende den Catholischen, die der wel 6. oft 700 waren...” (Nijhoff Bijdragen 1, blz. 143) (Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau Groen van Prinsterer, Archiv. Tom. VI blz. 494-498)

Het is in ieder geval zo dat de gildemeesters, hoplieden en 'gansche gemeente' niet blij waren met deze ontwikkeling en daarom kort na dit voorval een brief aan de stadhouder stuurden de datum is niet bekend, maar dat moet nog in de tweede helft van september geweest zijn waarin de stand van zaken weergegeven wordt en de gebeurtenissen betreurd worden. In de brief staat dat er vanaf begin juni al signalen waren 'dat men die bilder in der Groeten kerck stormen und afbrecken wolde'. (dr. H.Chr. van Bommel, Beeldenstorm in Arnhem, in Arnhem de Genoeglijkste, Jrg 25, nr 3, sept. 2005 blz. 91 e.v.)

Vanaf **december 1579** hadden de rooms-katholieken in Arnhem geen eigen ruimte meer om diensten te houden en werden katholieke godsdienstoefeningen verboden.

Op **31 mei 1580** werd door Jan van Nassau en het Hof van Gelderen een plakkaat uitgevaardigd met de mededeling dat de **goederen van kloosters van overheidswege geconfisqueerd** werden. De monniken waren dus hun inkomsten kwijt. Ze moesten een contract met voorwaarden ondertekenen om een uitkering te ontvangen. Wie het contract niet ondertekende, kreeg geen uitkering.

In april 1581 werd het calvinisme de enig toegestane godsdienst in Arnhem.

'*Paepsche stoutigheden*' als dansen op bruiloften, het zetten van de schoen voor Sinterklaas, het proosten op elkaars gezondheid en carnaval werden verafschuwed door de voorgangers en het stadsbestuur. (Ontdekkers en hervormers in Arnhem, Tijdvak 5)

Op **21 april 1581** werd door het **Hof** bij de magistraat aan gedrongen op stappen tegen de mis en andere papistische ceremoniën en hervorming der scholen naar de „*reyne catholische ende apostolische leer*“ met onderricht in de catechismus.

(Arnhem in den tijd van overgang (1578-1590), J.S. van Veen, Med. Gelre 1912 blz. 309) (Inv. oud archief Arnhem blz. 338)

Katholieken, maar ook Lutheranen, konden niet meer in het openbaar hun geloof belijden.

De stadhouder was hoofd van het Hof. Er was geen scheiding der machten.

Dit besluit werd genomen nog **voordat** Jan van Nassau officieel gestopt was.

Jan van Nassau gaf al op **10 nov. 1579** in een brief aan Willem van Oranje aan dat hij wilde stoppen. Hij zat op zwart zaad. Het werk was voor hem zwaar en ondankbaar. Hij zag dat hij voor het onwillige volk niet veel meer kon betekenen. Hij had niet veel te besteden. Zelfs de bakkers wilden geen brood meer leveren.

(„De Zwijger“ R. v. Stipriaan blz. 569 uit Corr. WvO nr.157 Groen v Prinsterer (VII))

Willem van Oranje haalde hem over om te blijven. Maar Johan van Nassau **vertrok juli 1580** uit Gelderland. **Maar hij ontving 2 juni 1581 zijn laatste traktement.**

Jan van Nassau had zijn doelen hiermee bereikt.

De gematigde **Willem IV van den Bergh** werd op **20 november 1581** tot stadhouder benoemd.

(„Staatsinstellingen in Nederland tot 1795“ Prof. R. Fruin en Kluit)

Kennelijk was de invloed van de contrareformatie en Petrus Canisius al goed merkbaar in het godsdienstonderwijs. In 1555 schreef Petrus Canisius al zijn bekende catechismus „**Summa Doctrinae Christianae**“ die later in vele talen werd vertaald.

Te **Augsburg** op **27 Sept. 1580.** spoort Petrus Canisius zijn broers en vrienden nog eens aan zich toch niet te laten meeslepen door de aanhangers van de nieuwe leer, maar trouw te blijven aan de “aloude, voorvaderlijke, enig ware godsdienst.”

Aan „den eersaemen und naemhafftigen Gerardo, Ottoni und Gisberto Kanis, meinen insonderen gelieffden bruideren unde burgeren in der stadt Nijmeghen“ etc.:

(Petri Canisii epistulae et acta dl.7, Otto Braunsberger, blz.563) (Studiën; godsdienst, wetenschap en letteren jrg 43, 1911 (75-2) blz. 715)

Vervolgens op **20 Aug. 1582** nogmaals een aansporing aan Gerrit en Otto

(Numaga 1971 blz. 95) (Petri Canisii epistulae et acta dl.8, Otto Braunsberger, blz.97)

Verder is er niet veel meer bekend.

Op **12-10-1586 overleed Otto te Huissen** en werd begraven voor het koor van de kerk.
(Canisiana, Jacob Limburg's jaarboek XIV 1908)